

Winterbegrazing: tijd voor nieuwe ervaring

— Frank Maasland

Tot nu toe is er in de praktijk van de begrazing van natuurterreinen vooral ervaring opgedaan met zomerbeweiding (boerenvee), jaarrond begrazing met runderen en paarden of gehoede schaapskuddes. Het fenomeen winterbegrazing is praktisch onbekend in het Nederlandse natuurbeheer. Toch ligt het voor de hand dat grote herbivoren seizoenstrek vertonen en ze bij hogere waterstanden en dus vooral 's winters uit lagere gebieden wegtrekken naar de hogere zandgronden. Winterbegrazing van dergelijke gebieden is dus een natuurlijk fenomeen en het zou zelfs een levensvoorwaarde kunnen zijn voor een aantal planten en dieren in deze gebieden. Uit nieuwsgierigheid naar verfijning, maar ook om meer praktische redenen, zouden we er graag meer ervaring mee opdoen.

Na vijftien jaar onderzoek aan extensieve jaarrond begrazing, kunnen we stellen dat dit op veel plaatsen langs rivieren en beken tot de ontwikkeling van een rijke flora en fauna heeft geleid. Alleen al in de Gelderse Poort blijken meer dan dertig bedreigde plantensoorten te profiteren van herstelde rivierdynamiek, verbeterde waterkwaliteit en deze vorm van begrazing. Natuurlijke begrazing functioneert hier als extra sturingsproces met enorme impulsen

zoals zaadverspreiding, zoom- en structuurvorming en vertrappingsdynamiek. Door deze resultaten gesterkt, schakelen nog steeds natuurbeheerders over op jaarrond begrazing met paarden en runderen (grote grazers) als natuurlijk proces. Dit houdt een structuurrijke vegetatie en een grote biodiversiteit duurzaam in stand. Veel jaarrond begraasde terreinen zijn echter te klein, te nat (veengebieden, uiterwaarden) of te eenzijdig

van samenstelling. Zo hebben de grazers bij jaarrond begrazing op zandgronden vaak een mineralentekort waardoor likstenen soms noodzakelijk zijn. Daarom vinden natuurorganisaties het zo belangrijk om beheerseenheden te vergroten en om lage en hoge gebieden aan elkaar te koppelen.

We bevinden ons nu midden in dit proces en wij vinden, vooruitlopend op het daadwerkelijk realiseren van grote verbindingroutes tussen hoog en laag, dat het goed zou zijn om meer te weten over de effecten van de verbindingen. Oftewel, welke gevolgen hebben migrerende kuddes voor de hogere delen die door verbindingroutes worden mogelijk gemaakt? Het liefst zouden we dit natuurlijk in de praktijk willen onderzoeken maar zolang de natuurlijke trek van laag naar hoog in natte periodes nog niet mogelijk is, zullen we dit moeten simuleren door jaarlijks kuddes te verplaatsen. Dit levert een situatie op, waarin begrazing plaatsvindt op hogere en drogere gronden in de periode dat het in de lage delen te nat is. Dit is meestal in de periode tussen december en maart, maar het zou iets langer kunnen zijn. De gebieden die hiervoor in aanmerking komen zijn 's zomers vaak minder aantrekkelijk voor grazers, zodat hier een situatie ontstaat die we

Overzicht Babel op 19 juli. De differentiërende werking van de winterbegrazing is nog steeds te zien.

gemakshalve aanduiden met winterbegrazing, een vergeten natuurfenomeen dat op de cyclus van de seizoenen berust. Het is een onderdeel van jaarrond begrazing waarbij de natuurlijke trek gesimuleerd wordt.

Positieve verwachtingen van winterbegrazing

Bovenstaande logica achter winterbegrazing redeneert vooral vanuit de grazers. Maar zeker ook vanuit het oogpunt van natuurkwaliteit zijn er redenen om hiermee ervaring op te doen. Winterbegrazing heeft waarschijnlijk een aantal dezelfde effecten als we nu bij de 'gewone' begrazing al zien. Runderen faciliteren onder meer reeën en konijnen omdat de grazers ruigtes openbreken, die vervolgens door reeën kunnen worden benut. De grazers zorgen voor meer variatie in de vegetatiestructuur en daardoor grotere aantallen insecten, kleine zoogdieren of amfibieën. Bovendien is er een positieve invloed op een gevarieerde bosontwikkeling te verwachten, zowel door het plaat-

selijk schillen van volwassen bomen (beuken!) als door het creëren van kiemomstandigheden voor tal van boomsoorten.

Nutriëntentransport draagt bij aan een grotere variatie in het terrein. Zo kunnen planten van arme en rijke milieus naast elkaar kiemen en uitgroeien, ook als dat volgens de handboeken niet zou kloppen. Mestplekken dragen bij aan een gevarieerde paddestoelenwereld. Grazers leveren via diezelfde mest maar ook via hun vacht een grote bijdrage aan zaadverspreiding. En tenslotte blijkt dat inspanningen van plagewerk door begrazing langer stand houden. Behalve deze 'gewone' voordelen zit aan extensieve winterbegrazing waarschijnlijk nog een aantal extra positieve effecten zoals het tegengaan van grootschalige vervilting en het voorkomen van volledige dominantie van grassen. Meer nog dan zomerbegrazing leidt de invloed van grazers 's winters waarschijnlijk tot het ontstaan en langer openhouden van pioniermilieus. Terreindynamiek en pioniersituaties krijgen zo een kans op opengeweelde en opengetrapte terreindelen. Reptielen en vooral amfibieën zitten 's winters diep weggedoken. Deze soorten hebben hierdoor minimaal last

Trekgedrag

Naast de inhoudelijke vragen over winterbegrazing die in dit artikel aan bod komen, zijn er ook vragen over het trekgedrag van runderen en paarden op zich. In grotere gebieden zien we dat het lang duurt voordat alle uithoeken door grazers zijn verkend. Hoe lang zal het bijvoorbeeld duren voordat runderen en paarden, maar wellicht ook herten en reeën, onderscheid leren maken tussen gebieden die permanent hoogwatervrij zijn en gebieden die bij verder stijgende waterstanden toch nog onder water verdwijnen? Zijn er mogelijkheden om deze dieren hierin te stimuleren? Hebben runderen en paarden met hun lange geschiedenis van domesticatie, en dus ontwikkeling binnen afgemeten weides of schuren, nog het natuurlijke vermogen om zich met de seizoenen te verplaatsen? Hoe interessant ook deze aan winterbegrazing gerelateerde vragen zijn, ze vallen buiten dit artikel. Hopelijk kunnen deze vragen in de toekomst aan de hand van praktijkvoorbeelden beantwoord worden.

Bosontwikkeling op voormalige landbouwgrond in een begraasde uiterwaard, vestiging van houtigen wordt door begrazing gestimuleerd. De doorgroei wordt geremd maar niet tegen gehouden

Klokjesgentiaan

van vertrapping in de winter en profiteren uiteindelijk zelfs van de begrazing. Als zij uit hun winterplek tevoorschijn komen, zijn de grazers weer weg met achterlating van een gevarieerde vegetatie en omgewoelde pioniersplekken waar hagedissen en vele soorten insecten van profiteren. Voor bodembroeders geldt waarschijnlijk iets soortgelijks. Zij zullen geen last hebben van begrazing in de winter en treffen in het voorjaar een goede structuur aan voor nieuwe broedsels. De meeste bijzondere en kenmerkende planten zoals klokjesgentiaan, maar ook zonnedauw, moeraswolfsklauw en muizenootje zijn in dit soort terreinen gebonden aan pionierssituaties en kunnen in de winter waarschijnlijk wel een stootje verdragen omdat ze ondergronds zitten of zij kunnen in de zomer zaad maken voordat ze worden afgegeten. Ook als rozet of liggende stengel zijn ze soms vrij ontastbaar. Omdat de bijzondere planten vaak maar weinig voorkomen, is het waarschijnlijk gunstig als zij volledig tot bloei en zaadzetting kunnen komen en dus 's zomers niet (of eventueel zeer extensief) begraasd worden.

Praktijkervaringen tot nu toe

Er zijn nog weinig praktijkvoorbeelden waaraan bovenstaande hypothesen over winterbegrazing getoetst kunnen worden. Als Stichting Ark zijn we er pas enkele jaren op kleine schaal mee bezig in Noord-Limburg en de duinen bij Wassenaar. De eerste ervaringen moeten we dus voorzichtig bekijken en vergelijken met situaties zonder winterbegrazing. Allereerst lijkt het er op dat noch de runderen, noch de paarden hinder ondervinden van de verandering van voedselaanbod. De gevreesde eiwitschok, die vooral bij paarden hoefbevangenheid kan opleveren als het dieet snel wisselt, heeft zich bij de koniks niet voor gedaan. Ook likstenen waren niet nodig. De laatste drie jaar hebben we een kleine kudde paarden in het voorjaar van de duinen naar de uiterwaarden gebracht. Ook runderen doorstonden de omschakeling in het voedsel probleemloos. Voor beide diersoorten geldt dat ze het overtollige vet van de zomer goed kwijttraken, zonder dat de conditie in gevaar kwam.

In Babel, een zandig, wat rijker terrein van Staatsbosbeheer, in de buurt van het Noord-Limburgse Swolgen, lopen deze winter voor de derde keer, ruim 3 maanden lang galloways in een bezetting van 1 volwassen dier op 1 hectare. Hoewel ze duidelijk invloed hebben op de bomen en struiken, houden deze dieren de bosontwikkeling niet tegen. De bomen worden flink beknaagd maar het bos groeit desondanks

In stierenkuilen komt de minerale grond weer boven.

door. Hierbij is het belangrijk aan te tekenen dat dit gebied na inrichting waarbij gedeeltelijk de bovenlaag is verwijderd niet direct begraasd is geweest. De galloways brengen wel duidelijk structuur aan, die de periode daarna nog te zien is. In armere gebieden zal het aantal grazers per oppervlakte-eenheid waarschijnlijk lager moeten zijn. Daar staat dan tegenover dat de invloed van begrazing op de vegetatiestructuur waarschijnlijk langer te zien zal zijn door de lagere groeisnelheid van de vegetatie. De begrazing in Babel loopt nog te kort om daarover specifieke uitspraken te doen. In de duinen bij Wassenaar lopen in een gebied van Defensie nu voor het vierde jaar enkele koniks gedurende een maand of vijf. Hier gaat het om een begrazingsdruk van 1 volwassen dier op ongeveer 12 ha. Deze begrazingsdruk is gekozen omdat er ook jaarrond een flinke groep Saoyshapen loopt. Daarom is moeilijker te zeggen wat de gevolgen van de winterbegrazing door koniks zijn, maar duidelijk is wel dat de hoeveelheid en grootte van zandige plekken sinds de introductie is toegenomen evenals de verdieping van de padenstructuur. Ook de vraat aan houtige gewassen is toegenomen, logischerwijs ook in de hoogte.

Wie doet er mee aan praktijkexperimenten?

Stichting Ark wil graag nog meer ervaring op doen met winterbegrazing. Het liefst zouden wij een meerjarig experiment doen, afhankelijk van de ontwikkelingen en doelen. Jaarlijks zou dezelfde kudde terug moeten komen in verband

met de opgebouwde terreinkennis. Bij onoverkomelijke, onvoorziene tegenvallers moet het experiment kunnen stoppen. In het experiment zou de ontwikkeling van flora en fauna en het gedrag van de kudde gevolgd moeten worden. Uiteraard moeten we daarbij rekening houden met de specifieke aandachtspunten of knelpunten in een terrein. Dit geldt in het bijzonder voor rasters in verband met bestaande wilde populaties van met name herten en reeën. Ook andere aspecten zijn bespreekbaar. Ark stelt zich verantwoordelijk voor deze monitoring. Een goed experiment moet in een terrein liggen dat niet al te klein is (minimaal 100 tot 150 ha). Het moet geschikt zijn voor een groep grazers met een natuurlijke kuddeopbouw, waardoor meer variatie ontstaat in het terreingebruik. Bovendien moet het niet helemaal vol staan met pijpestrootje en dopheide, omdat deze soorten 's winters geen voedingswaarde hebben. Vanwege het experiment bestaat er een voorkeur voor terreinen die niet al begraasd worden door runderen, paarden, schapen of geiten: dus geen bijschering of aanvulling op zomerbegrazing. Elk terrein moet altijd nauwkeurig op de draagkracht worden beoordeeld. Bijvoorkeur

Langs de Overijsselse Vecht keert de lange ereprijs, een rijke insectenplant, weer terug in begrazingsgebieden.

ligt er geen of weinig voormalige landbouwgrond in, omdat dergelijke hoogproductieve stukken als een magneet blijken te werken en de dieren wegtrekken uit andere gebiedsdelen. Idealiter is het gebied zo gevarieerd mogelijk, zowel qua reliëf als qua afwisseling tussen heide en bos. Tenslotte moet er drinkwater voor de dieren beschikbaar zijn, liefst op meerdere plekken. Als er maar één drinkplek is of als er een dominant groot stuk landbouwgrond is, zal dat grote invloed hebben op het verspreidingsgedrag van de grazers. Ruiterroutes zijn bij begrazing met paarden ongewenst. Bochtige smele en andere grassen zijn in de winter gewenst maar niet noodzakelijk. Deze wintergroene grassen houden hun voedingswaarde tot ver in het voorjaar. Dit in tegenstelling tot veel kruiden en grassen die om diverse redenen niet of slecht eetbaar zijn in de winter. Bochtige smele en verschillende zeggesoorten staan als het ware in het najaar te wachten om opgegeten te worden. Belangrijke aandachtspunten zijn verder nog een goede monitoring, de introductie van deeldkuddes op verschillende plekken zodat ze het terrein sneller verkennen en de begrazingsdruk. Belangrijk is dat de winterbegrazing op extensieve wijze wordt uitgevoerd. Inmiddels mag

bekend zijn dat een te hoge graasdruk een desastreus gevolg heeft op de natuurwaarden. Het is, voor alle duidelijkheid, zeker niet zo dat een terrein in een paar wintermaanden even 'geknipt en geschoren' kan worden door de inzet van grote aantallen grazers.

Uitwisseling van informatie

Ondanks behoorlijk zoeken is ons op dit moment alleen bij het Limburgs Landschap een winterbegrazingsterrein bekend, naast de terreinen die wij mogen gebruiken. Zelf hebben we deze winter voor het eerst twee

kuddes galloways van het Naardermeer (Natuurmonumenten) verplaatst naar De Neterselse Heide (Brabants Landschap) en Zuiderheide (Het Goois Natuurreservaat). Wij zouden graag op de hoogte zijn van andere gebieden waar winterbegrazing plaatsvindt. Uitwisseling van informatie en verbreding van het blikveld draagt bij aan de vergroting van kennis over dit interessante fenomeen. ♦

Frank Maasland

Kudde- en terreinbeheer Stichting Ark
(frank.maasland@stichtingark.nl)

LITERATUUR

Recent is het basisdocument 'Gevolgen van verzuring, vermeting en verdroging en herstelbeheer op heidefauna' uitgekomen bij Expertisecentrum LNV. De samenstellers (Suzanne Stuijzand, Chris van Turnhout en Hans Esselink) bespreken de gevolgen van herstelmaatregelen, waaronder begrazing, in relatie tot de drie genoemde v-factoren. Wat betreft begrazing beperken ze zich tot jaarrond begrazing, seizoensbeweidning en begrazing met een herder. Op verschillende plaatsen in dit omvangrijke document wordt gepleit voor winterbegrazing wat helaas niet kon worden onderzocht omdat het niet wordt toegepast. Ook Bokdam kwam in zijn proefschrift tot deze aanbeveling. Hij gaf ook aan dat de graasplekken worden verschaald en de rustplekken verrijkt. In de winter zullen de grazers veel in het bos rusten. Deze gegevens leiden tot de vraag: waarom proberen we het niet op grotere schaal. En als we dat dan doen, waarmee moeten we dan rekening houden?

ADVERTENTIE

SLAGBOMEN

- Park/bos banken
- Picknick-tafels
- Slagbomen
- Aankoop rondhout

BLESSING TIMBERS

Blessing Timbers
Postbus 245, 1220 AE Hilzen,
Tel.: 035-5251079, Fax: 035-5261111, Mobicel: 06-53385877